

विश्वकर्मा भौवनः। विश्वकर्मा । त्रिष्टुप्, २ विराडूपा

य इमा विश्वा भुवनानि जुह्वदृषिर्होता न्यसीदत्पिता नः।

स आशिषा द्रविणमिच्छमानः प्रथमच्छदवरौ आ विवेश ॥ १०.०८१.०१

यः । इमा- इमानि । विश्वा- सर्वाणि । भुवनानि । जुह्वत्- यजति । ऋषिः- क्रान्तदर्शी सन् । होता-
आचार्यः सन् । नः- अस्माकम् । पिता- जनकः पालको वा सन् । न्यसीदत्- उपविशति । सः ।
आशिषा । द्रविणम्- सम्पदम् । इच्छमानः- कामयमानः । स्वसृष्टो लोक एवास्य द्रविणं शिल्पिनो
यथा स्वसृष्टशिल्पम् । प्रथमच्छत्- विश्वस्य प्रथमाच्छादयिता । अवरान्- स्वसृष्टानि भूतानि । आ
विवेश- प्रविष्टवान् ॥१॥

किं स्विदासीदधिष्ठानमारम्भणं कतमत्स्वित्कथासीत्।

यतो भूमिं जनयन्विश्वकर्मा वि द्यामौर्णोन्महिना विश्वचक्षाः ॥ १०.०८१.०२

किं स्वित् । अधिष्ठानम्- आधारं स्थानम् । आसीत्- अभवत् । कतमः स्वित् आरम्भणम्-
उपादानकारणं किमासीत् । कथासीत्- कथमासीत् । यतः- कस्मादारम्भणात् । भूमिम्- पृथिवीम् ।
जनयन्- उत्पादयन् । विश्वकर्मा- विष्णुः । विश्वाख्यं कर्म यस्य स विश्वकर्मा । विश्वैः कर्माभिः संपन्नो
वा । विष्णुः सर्वव्यापी सर्वान्तर्यामी वा । विष्ट्व् व्याप्तौ । विश प्रवेशने । तस्माद्विष्णुरेव विश्वकर्मा ।
महिना- स्वमहिम्ना । विश्वचक्षाः- सर्वद्रष्टा । द्याम्- नभः । वि- विशेषेण । और्णोत्-
व्यवृणोत् ॥२॥

विश्वतश्चक्षुरुत विश्वतोमुखो विश्वतोबाहुरुत विश्वतस्पात्।

सं बाहुभ्यां धमति सं पतत्रैर्द्यावाभूमी जनयन्देव एकः ॥ १०.०८१.०३

विश्वतश्चक्षुः- सर्वतो व्याप्तचक्षुः । विश्वतोमुखः- सर्वतो व्याप्तमुखः । विश्वतोबाहुः- सर्वतो
व्याप्तबाहुः । उत- अपि च । विश्वतस्पात्- सर्वतो व्याप्तपादः । बाहुभ्याम्-

स्वबाहूपलक्षितशोभनकर्मणा । पतत्रैः- गतिशक्तिभिः । द्यावाभूमी- द्यावापृथिव्यौ । देव एकः-
असहायः सन् । जनयन्- सृजन् । सम्- सम्यक् । धमति ॥३॥

किं स्विद्वनं क उ स वृक्ष आस यतो द्यावापृथिवी निष्टतक्षुः ।

मनीषिणो मनसा पृच्छतेदु तद्यदध्यतिष्ठद्बुवनानि धारयन् ॥ १०.०८१.०४

यतः । द्यावापृथिवी- द्यावापृथिव्यौ । निष्टतक्षुः- द्योतनशक्तयस्तक्षणेन निष्पादितवन्तः । तत् ।
वनम्- आरण्यम् । किं स्वित् । सः- असौ । वृक्षः- तरुः । कः । आस- अभवत् । मूलकारणं
किमिति भावः । यत् । भुवनानि- लोकान् । धारयन् । अध्यतिष्ठत्- अधितिष्ठति । न केवलं सृजति
किन्तु धारयति चेति भावः । तत् प्रति । मनीषिणः- हे मेधाविनः । पृच्छत- विचारयत ॥४॥

या ते धामानि परमाणि यावमा या मध्यमा विश्वकर्मन्नुतेमा ।

शिक्षा सखिभ्यो हविषि स्वधावः स्वयं यजस्व तन्व वृधानः ॥ १०.०८१.०५

विश्वकर्मन्- विष्णो । या- यानि । ते- तव । परमाणि- उत्तमानि । धामानि- सदनानि । या- यानि ।
अवमा- अधमानि । उत- अपि च । या- यानि । मध्यमा- मध्यमानि । इमा- तानीमानि ।
सखिभ्यः- मित्रेभ्यः । शिक्ष । स्वधावः- आत्मवन् । हविषि- यज्ञहविषा । उपासकस्य बलेन ।
तन्वम्- स्वदेहं दिव्यम् । वृधानः- वर्धमानः सन् । स्वयम् । यजस्व- स्वसृष्टभूतानि यजस्व ॥५॥

विश्वकर्मन्हविषा वावृधानः स्वयं यजस्व पृथिवीमुत द्याम् ।

मुह्यन्त्वन्ये अभितो जनास इहास्माकं मघवा सूरिरस्तु ॥ १०.०८१.०६

विश्वकर्मन्- विष्णो । हविषा- हव्येन । वावृधानः- वर्धमानः सन् । स्वयम् । पृथिवीम्- भूमिम् ।
उत- अपि च । द्याम्- दिवम् । यजस्व । अन्ये अभितो जनासः- इतरे अदातारो जनाः । मुह्यन्तु ।
इह- अत्र । अस्माकम्- अस्मासु । मघवा- दाता । सूरिरस्तु- विद्वान् भवतु ॥६॥

वाचस्पतिं विश्वकर्माणमूतये मनोजुवं वाजं अद्या हुवेम ।

स नो विश्वानि हवनानि जोषद्विश्वशम्भूरवसे साधुकर्मा ॥ १०.०८१.०७

वाचस्पतिम्- मन्त्रपालकम् । मनोजुवम्- मनोवेगम् । विश्वकर्माणम्- विष्णुम् । ऊतये- वृद्धये ।
वाजे- हव्यदाने । अद्य- इदानीम् । हुवेम- आह्वयामः । सः । विश्वशंभूः- विश्वमङ्गलः । साधुकर्मा-
धर्मकर्ता । अवसे- रक्षायै । नः- अस्मभ्यम् । विश्वानि- सर्वाणि । हवनानि- आह्वानानि । जोषत्-
सेवताम् ॥७॥